

но-політичний устрій Росії середини XVI—XVIII ст., учений простежує основні форми її організації та хронологічні рамки існування. На його думку, із середини XVI ст. у Росії встановилася станово-представницька монархія, яка тільки з другої половини XVII ст. стала перетворюватися в абсолютистську⁵¹. Заслугою Серафима Володимировича було виявлення феодальної природи російського абсолютизму. Вироблена ним методика та підходи до цих питань відкривали нові перспективи для їх успішного вирішення в майбутньому.

В 1949 р. побачила світ фундаментальна монографія С. В. Юшкова, присвячена історії держави і права Київської Русі⁵². Підготовлена на основі попередніх досліджень автора, з урахуванням праць Б. Д. Грекова, М. М. Тихомирова, Л. В. Черепніна та інших дослідників, вона є своєрідним підсумком творчих пошуків ученого в галузі історії держави й права давньоруського періоду. У книзі він переконливо показав зрілість розвитку феодальних відносин у Київській Русі, розкрив природу її державних інститутів, високий рівень матеріальної і духовної культури давньоруського суспільства. Вона й сьогодні лишається «самим значним дослідженням даного комплексу проблем у радянській історіографії»⁵³.

Як бачимо, С. В. Юшков був людиною різнобічних творчих інтересів. За які б проблеми не брався він завжди знаходив оригінальні шляхи їх розв'язання. Цим і вабить особистість талановитого дослідника.

Звичайно, не всі положення, висунуті С. В. Юшковим, утвердилися в історичній науці. Однак у цілому його праці витримали перевірку часом і не втратили свого значення й нині.

Одержано 10.03.91

Автор этой публикации рассказывает о жизненном пути и научных трудах известного ученого С. В. Юшкова /1888—1952 гг./.

⁵¹ Юшков С. В. Возникновение самодержавия при царе Алексее Михайловиче // Стенограмма лекции, читанной 27 января 1945 г.—24 с. (На правах рукописи); Юшков С. В. К вопросу о политических формах Русского феодального государства до XIX в. // Вопр. истории.—1950.—№ 1.—С. 71—93.

⁵² Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства.—М., 1949.—543 с.

⁵³ Советская историография Киевской Руси.—С. 143.

Є. С. Юшкова

Спогади про батька *

Мій батько, Серафим Володимирович Юшков, народився 1888 р. у с. Трофимовщина Саранського повіту Пензенської губернії у сім'ї священника Володимира Івановича Юшкова. Його матір'ю була Надія Миколаївна Несмелова.

Володимир Іванович був людиною суворих правил. Він дуже любив свого сина. Надія Миколаївна відзначалася щиросердною вдачею, душевністю. Вона із жалістю ставилась до селян, допомагала їм. Часто обшивала дітей бідноти, лікувала їх. Коли вона померла, все село

* Щоденники Серафима Володимировича (4 зошити) зберігаються у домашньому архіві автора спогадів.

вийшло провести її в останню путь. Тоді моєму батькові було всього два роки. Смерть матері запам'яталась Серафиму Володимировичу на все життя. У щоденнику, який батько вів, щоправда, вже в зрілому віці, він згадував: «Сама головна подія мого раннього дитинства — смерть моєї матері і молодшого брата (Надія Миколаївна померла при пологах.— Є. Ю.). Я добре пам'ятаю, як вмирала моя мати...» Для нього це було найбільшим нещастям.

Невдовзі після смерті дружини захворів Володимир Іванович. Хлопця віддали на виховання бабусі й діду по лінії батька. Сима ріс допитливим хлопчиком. Уже в п'ятирічному віці йому страшенно заходилося навчитися писати й читати. Однак нікому цим було зайнятися. Дідусь сам читав по складах. Про хлопця потурбувалася тітка, сестра Володимира Івановича — Надія Іванівна Квашина, яка була вчителькою. Вчителював і її чоловік. Він і взявся за навчання Сими, якого віддали до церковної школи ім. Олександра III, що знаходилася у с. Олександрівці Пензенської губернії. Дядько виявився чудовим, хоч і вельми доскіпливим педагогом. Хлопчик старанно вчився і невдовзі вже зміг самостійно написати листа батькові. За свідченням учителя, Сима, хоч і був найменшим серед учнів, але вчився краще за інших.

Після закінчення школи, за звичаями того часу, він як син священника повинен був вступати до семінарії. Та хлопець не хотів бути священником і умовив батька віддати його до гімназії. Володимир Іванович поступився бажанню сина, і той став гімназистом 1-ї Пензенської гімназії. У Пензі жив дід, батько матері, протопоп Микола Миколайович Несмелов, який за бездоганну 50-річну службу отримав орден Володимира 4-го ступеня, що давав йому право на спадкове дворянство. У Пензі мешкали й дві тітки, материні сестри, доньки М. М. Несмелова. Спочатку Сима жив у тітки О. М. Попової, жінки дуже лагідної вдачі і доброзичливої. Вона полюбила його як рідного сина. Батько згадував: «За все своє життя я більшої турботи не відчував». Та невдовзі тітчин син заборонив матері «утримувати нахлібників» й домігся того, щоб вона віддала Симу іншій тітці. То була Марія Миколаївна — класна дама епархіального жіночого училища, дуже сувора і манірна жінка. Батько згадував, що йому жилося в неї погано.

Володимир Іванович бачив, що його син переходить з рук у руки і, власне, нікому з родичів непотрібний. Відмовившись від спокусливої пропозиції стати настоятелем Донського монастиря у Москві, він разом із сином переїхав до Петербурга. Там він став викладати Закон Божий у народній школі нового типу. Цікаво, що влаштуватися Володимир Івановичу допоміг М. М. Стасюлевич — редактор і видавець журналу «Вестник Европы» й водночас голова комісії по народній освіті Петербурзької міської управи. Сима продовжив навчання у Ларинській гімназії.

Закінчивши її із срібною медаллю, батько вступив до Петербурзького університету. По завершенні навчання (він закінчив два факультети — історико-філологічний та юридичний (його залишили при університеті, де невдовзі С. В. Юшков дістав посаду приват-доцента).

В 1912 р. Серафим Володимирович одружився. Його дружиною стала Єлизавета Петрівна Болдова — красуня і чудової душі людина. То була моя мама. Батьки були знайомі ще з дитячих років. Батько матері, Петро Дмитрович Болдов, був дворянином, але працював управителем маєтку барина Кикіна у с. Трофимовщина. Незважаючи на те, що шлюб моїх батьків був шлюбом двох закоханих сердець, життя у них не склалося. Нас, дітей, було троє: Надія, Євгенія і Олена. Коли спалахнула революція, мама поїхала з нами до своїх рідних у село, а батько у 1919 р. перевівся на роботу з Петрограда у Саратов. Невдовзі батьки розлучились. Спочатку вийшла вдруге заміж мама, а невдовзі одружився і татусь. Його дружиною стала Катерина Миколаївна Арапова. Вона походила з аристократичної сім'ї й була красивою, ро-

зумною і вольовою жінкою. Батько прожив з нею все своє життя. Дітей у них не було.

В Саратові тато багато працював. Займався наукою, вів велику педагогічну та громадську роботу. Він був одним з перших професорів, хто підтримав Радянську владу. За це колеги називали його «червоним професором». Батько закликав стару професуру співробітничати з новою владою. Виступаючи на з'їзді вчених, він говорив: «Радянська влада нам простягає руку, і ми повинні її прийняти».

В 1929 р. знову повертається в Ленінград. Разом з ним переїхали і ми. Необхідно сказати, що походження і безпартійність батька завжди стояли на заваді його наукової діяльності. Саме з цієї причини в Ленінграді створилися несприятливі умови для його творчості і батькові довелося перевестися по конкурсу на роботу у Самарканд, в Узбецьку педагогічну академію. Це сталося в 1931 р.

Мій батько був одним з ініціаторів її перетворення в Узбецький державний університет. До речі, закінчивши школу, ми з сестрою стали студентами цього навчального закладу. Невдовзі хвиля репресій, котра захопила і вчених старої школи, докотилася й до Самарканда. В 1933 р. ректор УзДУ прилюдно став називати батька «буржуазним ученим». Звісно, це зробило неможливою дальшу працю Серафима Володимировича в університеті. Він знову переїжджає, тепер вже в Дагестан, у Махачкалу. Я, разом із сестрою Надією, продовжувала жити і вчитись у Самарканді, але невдовзі за станом здоров'я перевелася до Саратовського університету.

Тим часом у Махачкалі батька знову звинуватили у належності до «буржуазної школи». Не витримавши цькування і образ, Серафим Володимирович приїздить до Москви і йде до ЦК ВКП(б). Там він з великим обуренням розповів про свої знегоди, показав характеристики про наукову та педагогічну діяльність у Саратові та Ленінграді. То був сміливий вчинок. На подив, у ЦК його зрозуміли і підтримали, запропонувавши посаду професора у Свердловському педагогічному інституті. Невдовзі і я переїхала в це місто.

У Свердловську батька дуже добре зустріли. Йому було присвоєно вчений ступінь доктора історичних наук без захисту дисертації. С. В. Юшкова поважали колеги, а студенти були в захопленні від лекцій, які він їм читав.

У 1937 р. батька запрошують на роботу до Москви, у Всесоюзний інститут юридичних наук. Водночас він працював також в Інституті історії АН СРСР, Військово-юридичній академії, Московському державному університеті, де завідував кафедрою історії держави і права. Тоді ж зав'язуються тісні наукові зв'язки з українськими вченими, з якими він плідно співробітничав. Катерина Миколаївна разом з батьком побудували дачу під Москвою у м. Малоярославці. Туди на постійне мешкання перебрався Володимир Іванович, а я залишилася у Свердловську, де працювала в Уральському відділенні АН СРСР. Там вийшла заміж й народила доньку Ірину, яку так любив Серафим Володимирович.

Під час війни батько та Катерина Миколаївна евакуювалися в Алма-Ату. У Казахстані створили Академію наук і тата обрали першим академіком республіки. Він тоді очолив Інститут історії. Проте в ньому працював недовго, бо відразу після війни повернувся до Москви.

Життя батька не було тихим життям кабінетного вченого. Це була боротьба і нерідко — дуже жорстока. Він — мужня людина і самовіддано боронив свої погляди, ідеї і принципи. Тато був чарівною, м'якою, товариською і водночас гордою людиною. Його любили друзі, колеги та студенти, але у нього були й вороги. Один з них — С. А. Покровський. Багато кривди він чинив моему батькові. Тато згадував, що поведінка останнього була розрахована на його фізичне знищення.

Тато був хороброю людиною. Ось приклад з нашої сімейної хроніки. Якось на одній з наукових конференцій висока посадова особа (ім'я вже забулось) почала обвинувачувати С. В. Юшкова в космополітизмі. Тоді Серафим Володимирович піднявся на трибуну і сказав: «Який я космополіт? Я син попа, а Ви сьогодні міністр, а завтра — ні, а я як був професор Юшков, так ним і залишусь». Того міністра, дійсно, невдовзі звільнили з посади. Та подібні сутички не минали безслідно для здоров'я. Через них батько так мало прожив на світі.

Серафим Володимирович скінчив свій земний шлях 14 серпня 1952 р. на 65-му році життя. Поховали С. В. Юшкова на міському кладовищі Малоярославця поряд з його батьком, який помер у березні того ж року. Дачу, яку так любив тато, передали дитячому садку. На стіні будинку й донині є меморіальна дошка, на якій викарбуване його ім'я.

Мій батько був людиною великої, доброї душі. Він багато уваги приділяв нам, дітям, та онукам. Мені було приємно дізнатися, що його люблять і шанують численні учні та послідовники. Немало теплих, зворушливих слів на адресу Серафима Володимировича пролунало на урочистих зборах, які відбулися в 1988 р. у Москві, Києві, Саратові та Ленінграді з нагоди 100-річчя від дня його народження. Пишаюсь тим, що його праці живуть в науці та перевидаються.

Шановні читачі

Які питання з історії вас цікавлять? Про які історичні події або факти ви хотіли б дізнатися докладніше?

Ваші пропозиції будуть враховані у публікаціях «Українського історичного журналу».
